

кредиту споживчій кооперації в нормі, визначеній у серпні 1923 р. [12, 78].

Фінансовий стан споживчої кооперації у вересні-жовтні 1923 р., згідно з розпорядженнями ЦК КП(б)У, перевіряла ревізійна комісія Наркомату РСІ, яка встановила, що „ні правління ВУКС, ні правління райспоживспілок не складають фінансових планів своєї діяльності, а робота щодо фінансування торговельних операцій носить випадковий характер і цілком залежить від інтересів дня”. Тобто, кредити, які раніше отримали кооператори у багатьох випадках використовувались нерационально й лежали „мертвим капіталом, будучи розміщені в угоди на закупку несезонних товарів”. Кооперативні організації мали переважно 2–3 предмети у великих кількостях, які на 60% поглинали кошти, при цьому значної кількості предметів, необхідних споживачеві, не було взагалі. Іноді кооператори практикували націнку в 50% до ціни товару, тож споживач сплачував за товар на 140% більше за його вартість у тресті. Непродумана політика підбору асортименту товарів оберталася заговаренням кооперативних складів, уповільнювала обіг коштів, призводила до порушення термінів погашення кооператорами кредитів банків і промислових організацій.

Проте керівництво країни розмірковувало прагматично: у боротьбі з приватною торгівлею потрібен надійний товаропосередник між державною промисловістю і селом. Оскільки державна торгівля була слабка, ставку робили на кооперацію. Зрештою, 17 жовтня 1923 р., ЦК КП(б)У ухвалив надати ВУКС довготермінову відстрочку платежів Держбанку, Наркомфінансу, Наркомпроду, Зовнішторгу. Такі кроки керівництва республіки сприяли зміцненню фінансової бази кооперації, проте одночасно посилювалась її залежність від держави.

Криза збуту викликала необхідність у скликанні П'ятої надзвичайної сесії Ради ВУКС, що проходила 11 листопада 1923 р. у Москві. Особливу увагу звернули на фінансово-організаційний апарат, увівши до складу правління ВУКС здібних фінансових працівників. Також ухвалили перехід усіх операцій на розрахунок у твердій валюті – червінцях. 12 листопада 1923 р. у Московському представництві ВУКС відбулася нарада із представниками державних трестів та синдикатів, під час якої кооператорам удалося досягти домовленостей з Нафтосиндикатом та Південсіллу на збільшення закупівель солі та гасу [13, 125].

Правління ВУКС звернулося з проханням до керівництва УСРР допомогти в погашенні заборгованості державним структурам у сумі 990 тис. червінців. Зокрема, в клопотанні зазначалося: „Якщо в інтересах країни зберегти споживкооперацію, то необхідно прийти їй на допомогу і повернути хоча б десяту частину того, що в неї було забрано державою”. На засіданні РНК УСРР 30 листопада 1923 р. вирішили виділити ВУКС із коштів Наркомфінансу кредит розміром 2 млн крб. ВУЦВК на початку грудня 1923 р. звільнив від державного податку сільські та робітничі кооперативи, що мали обіг не більше 20 тисяч червінців за рік [14, 88 зв.]. Водночас заходи щодо скорочення термінів реалізації товарів дали можливість упродовж грудня 1923 р. знизити торговельні витрати ВУКС до 5% до обороту [15, 119].

Таким чином, протягом 1923 р. торговельна діяльність споживчої кооперації УСРР відбувалася в умовах дисбалансу цін, погіршення умов розрахунків із державною промисловістю. Щоб покращити своє фінансове становище, кооператори підвищували торговельні націнки. Проте це знесиловало кооперацію в боротьбі з приватною торгівлею. Держава надавала споживчій кооперації певні кредити, пільги, сприяла налагодженню її взаєморозрахунків з державними підприємствами. Однак ця допомога посилювала одержавлення споживчої кооперації. Вважаємо, що продумана сучасна державна політика щодо законодавчої підтримки власності споживчої кооперації та податкових пільг сприятиме успішному виконанню її основного призначення – задоволення споживчих потреб пересічних громадян у якісній та доступній за ціною продукції. Відтак є сенс у подальшому аналізі науковцями досвіду змагання за споживача між торговельними закладами різних видів торгівлі в ринковому середовищі 1920-х рр.

1. Гетьман Г.А. Кооперативная торговля : развитие, проблемы, перспективы (на материалах Украинской ССР). – X : Изд-во при Харьковском государственном университете. – 1985; Греченко В.А. Україна у добу „раннього тоталітаризму” (20-ті роки ХХ ст.). – X : Вид-во НУВС, 2001; Лантух В.В. Становление и развитие торговли на Украине в 1921–1932 гг. – X : Основа, 1992; Лантух В.В. Державне регулювання торгівлі в Україні (20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст.) : історико-економічне дослідження : монографія. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011; Пиріг О.А. Ринок і торгівля України (історичний аспект). – К., 1996.
2. Коммунистическая партия Украины в резолюциях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т.1. К. : Политиздат Украины, 1976.
3. Рух цін на Україні в 1922 р. // Статистика України. Серія XII. Статистика торгівлі. – Вип. 1. – Т. 1. – X : Держкомстат України, 1924.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1665.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 296. – Оп. 1. – Спр. 1075.
6. Экономическая жизнь. – 1924. – 17 декабря.
7. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 727.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1664.
9. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 616.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1743.
11. Сесія Ради Вукоопспілку // Вісті ВУЦВК. – 1923. – 10 жовтня.
12. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1743.
13. ЦДАВО України. – Ф. 296. – Оп.1. – Спр. 1427.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 616.
15. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1743.

І. А. Фареній

З НАГОДИ ПІВТОРАСТОЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ ОЛЕКСАНДРА ДАВИДОВИЧА ЧЕРНЕНКА: СЛОВО ПРО „ВІДОМОГО ДІЯЧА СІЛЬСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ” ТА ІСТОРІОГРАФІЮ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ

Півстоліття тому видатний історик української кооперації Ілля Витанович констатував, що про Олександра Давидовича Черненка – „про цю особливо заслужену в українському кооперативному русі й

цікаву людину” – „майже не згадується в історично-кооперативній літературі” [1, 132]. З тих пір мало що змінилося у нашій історіографії. Принаймні автору цих рядків вдалося не так вже й багато знайти в сучасному інформаційному просторі даних про цю людину [Див.: 1-5]. Якщо прислухатися до звісток сучасників О.Д. Черненка, то у 2012-му році [Див.: 6, 830], а з точки зору нинішніх його земляків, у 2014 році [Див.: 3, 1] виповнюється 150 років від дня народження О.Д. Черненка. Отже, є слушна нагода нагадати суспільству про видатного громадського діяча українського села, самовіддану кооперативну працю Олександра Давидовича Черненка та спробувати розібратися в тих обставинах, що віднесли його на узбіччя історіографічної уваги.

Слід зазначити, що О.Д. Черненка історико-кооперативна література не жалувала завжди – з часів її виникнення. Перші праці з історії української кооперації, написані його сучасниками П.Н. Пожарським [7-8], П.Ф. Височанським [9], М.І. Мандрикою [10], П. Мохором [11], взагалі не згадують про Черненка. Це видається досить дивним, оскільки вони не могли не знати про його діяльність. Сказане передусім стосується П.Н. Пожарського – голови ради Київського союзу установ дрібного кредиту „Союзбанку”, до складу засновників та колегіальних органів управління якого входив і О.Д. Черненко. До визначених Петром Ничипоровичем Пожарським у своїх працях з історії кооперативного руху „піонерів” та „апостолів” української кооперації, Олександр Давидович Черненко потрапити не удостоївся. Не можна не помітити, що не згадує у своїх працях П.Н. Пожарський і свого попередника на посаді голови ради Київського союзу установ дрібного кредиту, добре відомого кооперативного діяча епохи становлення кооперації, ініціатора і практика союзного єднання кооперативів, редактора журналу „Сплотчина”* Олександра Олександровича Беретті. П.Н. Пожарський чітко висловив свою позицію стосовно ключових осіб у кооперативному будівництві України. „Баллін, Козлов, Галаган, Левитський, Доманицький та Юркевич ... Інших імен, – говорив Петро Ничипорович, – інших стовпів української кооперації ми поки що не знаємо” [12, 19].

Ні в якому разі не піддаємо сумніву право наших славних кооперативних діячів та істориків на власну позицію відносно того, хто якої слави заслужив. Однак, чи не маємо ми тут справу з впливом особистих чи корпоративних мотивів на висвітлення історичних подій? Не хотілося б кидати тінь на видатного кооперативного діяча та першого історика українського кооперативного руху П.Н. Пожарського, однак логіка мимоволі штовхає до думки, що, мабуть, між ним і О.Д. Черненком (очевидно, також і О.О. Беретті) в тому-таки Київському союзі установ дрібного кредиту існувала певна специфіка особистих та службових відносин, яка безпосередньо впливала на зміст його праць. Зусилля піонера кооперативного історіописання не минули даром для пам’яті про Олександра Давидовича Чернетка. Незважаючи на усі заслуги, вони надійно відвернули від нього увагу з боку наступних поколінь істориків кооперації.

* „Сплотчина” – слов’янізований варіант терміну „кооперація”, запропонований О.О. Беретті.

Тенденція розвитку історіографічного процесу, на превеликий жаль, змушує шукати підтвердженнь вагомості постаті О.Д. Черненка. Вони, дійсно, існують і переконливо вказують на незалужене замовчування діяльності відомої людини. За часів життя Олександра Давидовича громадськість беззастережно визнавала його значущість для розвитку кооперативного руху. У 1908 році часопис соціал-демократичного спрямування „Слово” характеризував О.Д. Черненка як „відомого діяча сільських кооперативів” [13, 12]. У наступному, 1909-му, році журнал з питань споживчої кооперації „Союз потребителей” повідомляв про 25-річчя кооперативної діяльності Олександра Давидовича та проінформував, що з нагоди такої події в Коростешівській учительській семінарії запроваджено стипендії на честь його імені, і назвав Черненка „видатним кооперативним працівником Південно-Західного краю” [14, 265-266]. У 1918 році журнал кредитної кооперації „Комашня” повідомляв вже про 35-річчя кооперативної діяльності О.Д. Черненка. У журналі були опубліковані нариси Ф. Матушевського та Х. Барановського про його роботу, а також вітальні телеграми від Київського союзу установ дрібного кредиту. Правління „Союзбанку” увінчало Олександра Давидовича титулом „батька Уманської кооперації” [15, 843]. А Федір Матушевський підніс його ще вище – до першопроходців і основоположників кооперативної справи взагалі. „В особі О.Д. Черненка, – писав Матушевський, – українська кооперація має одного з перших і найвидатніших своїх діячів ...” [6, 830]. На підтвердження своїх слів він вказував, що О.Д. Черненком організована безпосередньо або за його участю третина кооперативів Київської губернії [6, 831]. Якщо навіть цей показник у декілька разів перебільшений, то на рахунок О.Д. Черненка не менше сотні створених кооперативних товариств. Однією людиною при тодішніх засобах зв’язку, відсутності коштів та роботі на громадських засадах такий обсяг діяльності міг бути подоланий лише внаслідок велетенського фізичного та морально-психологічного напруження і високої відданості інтересам народу.

Одну з помітних ролей у започаткуванні та становленні кооперативного руху в Україні відводив О.Д. Черненку колега П.Н. Пожарського по кооперативній роботі в тому ж таки Київському союзі установ дрібного кредиту, і, що символічно, голова правління цього союзу, який, до речі, був абсолютно не причетний до благородної справи історіописання, Христофор Антонович Барановський [Див.: 16].

Щоб не дати приводу для підозр у замовчуванні певних епізодів, пов’язаних з високими оцінками Черненка, скажимо і таке. Висока оцінка Олександра Давидовича з боку Х.А. Барановського також може бути пов’язаною з особистим ставленням до нього. Черненко – шкільний вчитель Христофора Барановського. В юному віці залучив його Олександр Давидович до кооперативної роботи. Барановський за рекомендацією Черненка став розпорядником Дзензелівського ощадно-позичкового товариства на Київщині, в якому виявив свої високі здібності у справі кооперативного кредиту і здобув визнання кооператора і талановитого фінансиста. Цілком можливо, що Христофор Антонович був вдячний Черненкові у визначенні свого життєвого шляху і лише тому не жалів для нього гарних слів. Однак вже те, що

Олександр Давидович Черненко виховав Барановського – визначного діяча кредитної кооперації, є його великою заслугою перед українським кооперативним рухом. До речі, у тому ж таки Дзензелівському товаристві Черненко незмінно очолював раду і за основними організаційно-фінансовими показниками це товариство посідало друге місце серед кредитних кооперативів Російської імперії. Активно працював у свій час Олександр Давидович і в Немирненському ощадно-позичковому товаристві, яке також було лідером на кредитно-кооперативному фронті – обіймало друге місце за тим же показником [Див.: 17, 272]. Такий здобуток вже сам по собі високо підносить постать О.Д. Черненка як кооператора.

Не випадково заслужив Олександр Давидович Черненко широке визнання серед сучасників. Водночас він, очевидно, не мріяв про славу, не думав про увічнення свого імені, не гадав чи залишиться в історичній свідомості наступних поколінь. Однак його небуття не може прикрашати нашу сучасність. Олександр Давидович Черненко заслужив собі місце серед видатних українських кооператорів і його діяльність не повинна обходити нашу наукову і навчальну літературу.

Користуючись нагодою предметної розмови про кооперативних діячів часів зародження та ставлення в Україні кооперативного руху, слід визнати, що історія вітчизняної кооперації в особах, схему якої визначив П.Н. Пожарський, а слідом за ним і вся наша кооперативна історіографія, не може претендувати на бездоганність. І справа не тільки в постаті О.Д. Черненка. Міфологізованість у висвітленні П.Н. Пожарським діяльності видатних українських кооператорів була помічена ще П.Ф. Височанським – також відомим істориком часів зародження історіографії кооперативного руху. Він вважав необґрунтованим вважати М.П. Балліна – видного ідеолога кооперації перших пореформених десятиліть – свідомим українцем. Твердження П.Н. Пожарського, „що Баллін був „українець”, що його син теж „українець”, а жінка теж „українка””, П.Ф. Височанський розглядав як безпідставні і, з точки зору автора цих рядків, обґрунтовано, опираючись на надійну джерельну базу, писав: „В національних поглядах Балліна ми бачимо російського інтелігент-народника 60-х років, який співчував народній літературі „южно-руської національності” як етнографічному факторові, і на який він дивився звисока, через окуляри столичного інтелігента” [18, 33-34]. Щоправда, П.Н. Пожарський, очевидно, відчуваючи надто високу вразливість своїх поглядів на національну свідомість М.П. Балліна, писав і таке: „... про Балліна ми не можемо з певністю сказати, чи він був цілком свідомим українцем. Про його ми, взагалі, маємо мало відомостей” [Див.: 12, 19]. Однак Височанський не розвивав тему об’єктивного визначення ролі усіх провідних кооператорів – очевидно у ті часи була потреба звеличення певних осіб в інтересах кооперативного розвитку, з якою він не міг не рахуватися.

Автору цих рядків цілком зрозуміло, що П.Н. Пожарський не лише займався замовчуванням діяльності О.О. Беретті, О.Д. Черненка та й інших видних кооператорів. Наприклад, чому б Пожарському було не знайти місце серед визначених

ним „піонерів” та „апостолів” української кооперації Ю. Іванченку – голові першого в Наддніпрянській Україні кооперативного союзу? Чи помістити до пантеону стовпів національної кооперації Дмитра Марковича – відомого українського громадського та кооперативного діяча, організатора кооперативного руху на Волині і Поділлі?

Замовчуючи про одних кооператорів, П.Н. Пожарський вдавався до гіперболізації результатів кооперативної праці інших. Візьму на себе гріх сказати: у чому можна побачити визначну роль Й.В. Юркевича – за визначенням Петра Ничипоровича, „другого апостола української кооперації”? [Див.: 7, 672-675]. Незаперечно, був він кооператором справним і дуже авторитетним, відомим на всю країну громадським діячем. Найкращим підтвердженням тому великий резонанс з приводу смерті Йосипа В’ячеславовича – чимало часописів помістили некрологи [19-21]. Однак звідки дістався йому статус апостола української кооперації? Створив він кооператив зразковий, користувався великою шаную серед селян, брав участь у кооперативних з’їздах – невже цього достатньо для піднесення до апостольства? Такого рівня сільських кооператорів було сотні. Щоправда, один з відомих дослідників кооперації Б. Стопневич вказував, що слідом за Й.В. Юркевичем згадані сотні й прийшли у кооперативний рух – інтелігенція за його прикладом взялася до кооперативної роботи серед народу [22, 53]. Від себе, від власної науково-пошукової роботи можу додати: слава про громадську працю Йосипа В’ячеславовича трималася довго, і в 1920-х роках сільськогосподарська і кооперативна преса відзначала його добрі справи [Див., зокрема: 23] – це більше ніж через десять років після смерті діяча, при чому в ідейному відношенні надзвичайно бурхливих років. Однак все ж таки, чи є підстави говорити про апостола кооперації, який з’явився через півстоліття після того як виник предмет його створіння? Якщо навіть взяти до уваги тенденції розвитку українського кооперативного руху, становлення якого відбулося на початку ХХ ст., відкривачем національного ества кооперативного господарювання Й.В. Юркевич не виглядає.

Хай вибачають мені поборники світлого образу Василя Миколайовича Доманицького, що автор цих рядків дістанеться й питання створення П.Н. Пожарським й іншого „апостола”. Звичайно, заслуги Василя Миколайовича Доманицького перед українською кооперацією очевидні. Його авторитет зумовив поповнення лав кооперативного руху інтелігенцією, яка виступала ідейним ватажком та організатором кооперативного життя. Праці Доманицького з питань кооперативної роботи мали великий вплив на народні маси і зпричинили хвилю кооперативної самоорганізації селянства. Засновані ним сільські кооперативи служили зразком для наслідування, а сам Василь Миколайович у період проживання на селі виконував роль кооперативного інструктора для селян ближчих місцевостей. Однак звідки при цих усіх заслугах дістався титул „батька української кооперації”, яким нагородив його П.Н. Пожарський. При цьому, як вказував Петро Ничипорович, всі інші кооператори „тільки діти нашого першого національного кооператора” [24, 2-4], який „поширив по всій Україні ідею української національної кооперації” [8, №5-6, 102]. Інший

фундатор кооперативного історіописання – М.І. Мандрика – також відводив Доманицькому роль, свого роду, месії української кооперації. Він писав, що „його ідеологія її і погляди на кооперацію мали величезне значення. ... він бачив кооперації потужний фактор духовного та економічного відродження народу”. „Погляди В.Н. Доманицького блискуче підтвердилися життям”, „Діло В.Н. Доманицького продовжували ... молоді громадські діячі та кооператори; погляди його отримували подальший розвиток”, – писав Мандрика. Водночас вирвалися в М.І. Мандрики і цілком конкретні дані щодо кооперативної роботи В.Н. Доманицького: „... практичні успіхи його діяльності ... не великі: він організував у рідному с. Колодистому ощадно-позичкове товариство” [25, 655].

В.М. Доманицький, відігравши непересічну роль у популяризації ідей кооперації та її поширення як форми господарювання, не був ні теоретиком українського кооперативного руху, ні творцем національної кооперативної системи. До того ж захопився цей „апостол” і „батько української кооперації” кооперативною справою під впливом іншого батька – артільного – Миколи Левитського. Про це залишили свідчення як Левитський, так і сам же Доманицький. Микола Васильович Левитський, зокрема, писав: „Мені згадуються всі наші зустрічі з Вас. Мик. Доманицьким ... він не раз казав мені, що його робота в кооперації безпосередньо зв’язана з моєю працею ...” [26, 1 зв.]. Сам же Доманицький у своєму листі до М.С. Грушевського говорив, що „богам було угодно зробити з мене Миколу Левитського в мініатюрі ...” [27, 195 зв.]. Як видно, Василь Миколайович був об’єктивним стосовно до себе, адже в особі „артільного батька” Миколи Левитського, дійсно, маємо і теоретика, і практика національної кооперації. Він першим відкрито у 1890-х роках виступив з ідеєю про взаємопов’язаність розвитку кооперації і вирішенням національного питання [28, 20, 26; 29, 52]. Позиція „артільного батька” М.В. Левитського була широковідомою і визначала настрої громадськості. Про це свідчать спогади відомого державного і політичного діяча Б.М. Мартоса, який писав, що під час пошуків „досягнення господарської незалежності” України, частина інтелігенції „висунула гасло: творити українську буржуазію ... але більшість прислухалася до закликів Миколи Левитського ... шляхом кооперації підняти ... економічну силу та національну свідомість” [30, 223].

Хтозна як склалася б доля української кооперації, якщо б не спостигла Доманицького і Юркевича в 1910 році смерть? Їхній потенціал безперечно реалізувався б у широкі громадсько-кооперативні проекти, серед яких, можливо, була б і національна кооперація. Однак сталося по-іншому – зусиллями перших творців кооперативної історіографії і без того світлий образ В.М. Доманицького і Й.В. Юркевича був гіперболізований і міфологізований. На те, звичайно, були вагомі причини – кооперативному руху були потрібні незаперечні авторитети, люди-символи, здатні стати зразком для наслідування, прикладом жертвованої самовідданої праці на благо українського народу та підтвердженням існування української кооперації як самодостатнього організму – зі своєю ідеологією, концепцією розвитку, зі своїми власними бездоганними лідерами. Та обставина, що кандидатури на „апостолів” з 1910 року були вже мертвими (а „піонера” М.П. Балліна ще раніше – у 1904 році – не стало) значно додало їм шансів. Про мертвих говорити позитивно було не складно і, що не

менш важливо, вони не створювали конкуренції. Дещо міфологізовані покійні кооперативні діячі виконували свою роль і не заважали рухатись кар’єрними східцями у кооперативних структурах живим, молодим амбітним кооператорам – вірним продовжувачам справи „піонерів”, „апостолів” і „батьків”. При цьому декому могло стати недоцільним піднімати і без того високий авторитет М.В. Левитського, О.О. Беретті, О.Д. Черненка та інших, які ще були серед живих. Останні дійсно належали до першопроходців кооперативної справи, мали великий вплив і, мабуть, заважали утверджуватися новому поколінню кооперативних працівників. Очевидно таким був об’єктивний ґрунт для вибудовування П.Н. Пожарським та М.І. Мандрикою схеми національного міфу української кооперації, який відображає тенденції взаємостосунків у кооперативному середовищі Наддніпрянської України.

Потрібно визнати, що між „апостолами” кооперативного руху та чималою когортою кооперативних працівників 1910-х – 1920-х років була суттєва різниця. Перші створювали кооперацію як таку – укорінювали в масовій свідомості нові ідеї і організовували кооперативи. Для них було головним за будь-яку ціну витворити раніше невідому форму соціального буття. Другі – шукали в умовах вже створеної розгалуженої кооперативної мережі та її посадових структур сферу своєї реалізації, високого соціально-професійного статусу, а часом просто задоволення кар’єрних амбіцій. Різні покоління діячів кооперації не без проблем знаходили порозуміння між собою. Не випадково у 1923 році П.Ф. Височанський писав: „Нам, молодшому кооперативному поколінню ... може трудно тепер об’явити, зрозуміти ... добу кооперативного апостольства” [31, 15].

Поява нового покоління діячів кооперації була закономірною і, поза сумнівом, прогресивною фазою розвитку кооперативного життя. Однак вона не уникла проблем якості кадрів. З одного боку, існувала об’єктивна необхідність зростання кількості кооперативних працівників, а з іншого, по мірі нарощування кількісного складу значно ускладнювалася, зумовлена посадовою ієрархією, система взаємовідносин у середовищі кооперативної громадськості. Очевидно, специфіка започаткування історіографії кооперативного руху далеко не єдина справа, на якій позначався процес формування кадрів професійних кооператорів.

Не стане зайвим також зазначити, що формування міфу національної кооперації з боку піонерів кооперативного історіописання могло мати як предметно-цілеспрямований характер, так і зумовлюватися корпоративною замкненістю чи домінуванням середовища, з яким вони постійно контактували, та викликаними ним уявленнями про історичне минуле та тодішнє сьогодення кооперативного життя в Україні. Особисто-корпоративні устремління могли бути ними не вповні усвідомлено екстраполюватися на цілі і завдання кооперативного руху як такого. Тому замовчування чи применшення ролі певних діячів кооперації не обов’язково мало характер продумано-цілеспрямованої акції. Воно могло зумовлюватися і обмеженими уявленнями про витoki і тенденції кооперативного життя, які побутували в колах певної частини кооператорів. П.Н. Пожарський, коли говорив, що „інших стовпів української кооперації ми поки що не знаємо” [12, 19], вірогідно у певній формі, дійсно, демонстрував свою справжню обізнаність. Тому цілком можливо: характер початкового кооперативного історіописання відображав і був

зумовлений рівнем розуміння кооперативного життя його творцями, замкнутого інтересами певної частини кооперативних працівників, до яких ці історіописці належали.

Автор цих рядків, зрозуміло, передбачає, що йому можуть дорікати за такого роду увагу до провідних кооперативних діячів. Адже виявлена ним прискіпливість (яка має шанси бути розціненою деякими читачами цієї розвідки як упередженість і необ'єктивність) може здатися спроможною негативно вплинути на авторитет визнаних кооператорів. Передбачаючи такий розвиток подій, не відмовимося від того, щоб сказати: на превеликий жаль, сьогодні важко знайти тих, хто виховує або виховується на діяльності кооператорів. Тому не буде зайвим скористатися паузою у кооперативно-виховному процесі, щоб краще проникнутися заслугами „стовпів української кооперації”. До того ж, не складно помітити, що автор розвідки зовсім не має наміру підірвати авторитет відомої плеяди українських кооперативних діячів і підкреслює їхню вагому роль у розбудові кооперативного життя. Водночас і відображення справжніх заслуг маловідомих постатей не привід для критики, адже суспільна мораль не вчить замовчувати про високі якості і справи людей.

Зрештою, якими б не були негативні наслідки представленого бачення ролі відомих і невідомих трударів „кооперативної ниви”, все ж, сподіваємося, ніхто не стане заперечувати цілком природну необхідність достовірного уявлення про наше кооперативне минуле, а з ним і намагання побачити справжні перипетії перших кроків історико-кооперативної літератури.

До того ж, не зайвим буде звернути увагу на досвід минулого і з практичної сторони. Хіба нинішня ситуація в кооперативному русі не вимагає популяризації роботи справжніх кооператорів, посиленої уваги до кращих зразків кооперативної роботи, зрештою – наявності неформальних лідерів національного масштабу? Щоправда, вирішуючи це питання не обов'язково займатися міфологізацією сучасних кооперативних працівників за зразком початку ХХ ст. Рано чи пізно надмірний пропагандистський розмах здатний покрити тінню і славі, і проблемні сторони буття. Щиро сподіваємося, що показані нами особливості започаткування кооперативного історіописання негативно не вплинули на практику кооперативного життя наших пращурів і вони змогли скористатися досить ризикованим ідеологічним маневром перших істориків української кооперації.

Зародження кооперативної історіографії було підпорядковано її творцями поточним інтересам кооперативного руху, передусім становленню української кооперації як самостійного національного громадсько-економічного організму та його керманічам. Є підстави припустити, що внутрішні питання взаємостосунків між різними поколіннями кооператорів позначилися на змісті перших доробків з історії кооперативного руху в Україні і вони вплинули на утвердження певного бачення ролі тих чи інших кооператорів. В результаті цього незаслужено постраждав авторитет ряду діячів кооперації, зокрема Олександра Давидовича Черненка. Це тим більше прикро, що останній відзначався широкою скромністю, не здатністю до заходів з популяризації свого імені. О.Д. Черненко заслуговав саме самодіяльного визнання з боку громадськості. Певною мірою, так і відбулося. Однак тактика і стратегія певних кіл кооператорів загальмувала закарбування його постаті

в історіографічному просторі. За ради справедливості та достовірного бачення процесів кооперативного життя заслуги цієї людини мають бути належно відображені в історичній літературі та повинні зайняти почесне місце в історичній пам'яті нашого народу.

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964.
2. <http://dzenzelivka.ua>
3. Дудник Ю.П. Олександр Давидович Черненко. – Рукопис. – Дзензелівка, 2006.
4. Ленченко Ф.І., Пак В.П. Нариси з історії споживчої кооперації Київщини (1866-2003 рр.). – Київ: Ірідіум, 2002.
5. Фареній І.А. З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003.
6. Матушевський Ф. Свято чистої серцем людини. 1883-1918. 35 літ праці на кооперативній ниві Олександра Давидовича Чернетка // Комашня. – 1919. – №45-47.
7. Краевий Я. Полвека кооперативного движения на юге России / [спр. ім. 'я: П.Н.Пожарский] // Муравейник. – 1916. – №38-39.
8. Пожарський П.Н. Нариси з історії української кооперації // Українська кооперація. – 1918. – №4, №5-6.
9. Височанський П. Начерк розвитку української споживчої кооперації. У 2 чч. – Катеринослав: Книгоспілка, 1925. – Ч.1: Дорадянська доба.
10. Мандрика М. Коротенька історія кредитової кооперації на Україні та на її околицях / М.Мандрика. – Катеринослав: [Б. в.], 1917.
11. Мохор П. Од Баліна до Леніна. Етапи розвитку кооперативної думки на Україні. – Київ: Видання Смілянського кооперативного технікуму, 1924.
12. Пожарський П. Українська кооперація // Українська кооперація. – 1918. – №1.
13. Кооперативний рух на Україні за минулий тиждень. На Київщині // Слово. – 1908. – №43.
14. Стинендія імені кооператора // Союз потребителів. – 1909. – №11-12.
15. Телеграми О.Д.Черненкові в день 35-літнього ювілею // Комашня. – 1919. – №45-47.
16. Барановський Х.А. До тридцятип'ятилітнього ювілею Олександра Давидовича Чернетка // Комашня. – 1918. – №45-47.
17. Тотомианц В.Ф. Кооперація в русской деревне / Издание М. и С. Сабашникова. – Москва: Типо-литография Т-ва И.Н.Кушнерев и К^о, 1912.
18. Височанський П. Нове про Балліна // Правобережний кооператор. – 1922. – №9-10.
19. В.Г. Памяти кооператора Осипа Юркевича // Наше дело. – 1910. – №22.
20. Немоловський І. Памяти О.В.Юркевича // Наша кооперація. – 1913. – №23.
21. Сріблянський М. Д-р Осип Юркевич // Село. – 1910. – №46. Д-р Осип Юркевич // Українська хата. – 1910. – Кн. 10.
22. Стопневич Б. Споживча кооперація на Україні (спроба історико-статистичного начерку). – Полтава: Видання Полтавської спілки споживчих товариств, 1919.
23. Ворожко Я. Кривинське споживче товариство (Історична справка) // Правобережний кооператор. – 1922. – №7-8.
24. Краевий Я. Великі роковини // Наша кооперація. – 1913. – №15-16.
25. Мандрика [М.І.]. Как шло развитие кредитной кооперации на Украине // Муравейник. – 1916. – №38-39.
26. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.327. – №1463.
27. Центральний державний історичний архів України у м. Київ. – Ф.1235. – Оп.1. – Од.зб.457.
28. ІР НБУВ. – Ф.327. – №548.
29. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів, 1897-1906. – Торонто: Срібна сурма, 1972.
30. Мартос Б. Визвольний здвиг України. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: [Б.в.], 1989.
31. Височанський П. Сорок п'ять літ (До 45-ти літнього ювілею М.В. Левитського) // Українська кооперація. – 1923. – №9-10.